

Po zmagi nacionalnega principa leta 1918 je razvoj novodefinitiranih avstrijsko-slovenskih (jugoslovanskih) odnosov zaznamovalo manjšinsko vprašanje. Izguba »Korotana kot zibelke slovenskega naroda« je usodno prispevala h gradnji kolektivne zavesti Slovencev, ki so ta poraz definirali kot nacionalno katastrofo, germanizacijske pritiske nemško nacionalnih društev in koroških deželnih oblasti na slovensko manjšinsko skupnost na Koroškem pa kot v nebo vpijočo krivico.

Razsejali smo se po svobodni domovini in smo kakor strahovi med živimi

Tekst

Danijel Grafenauer

Koroški Slovenci so bili po plebiscitu v zavesti takratnih prebivalcev jugoslovanske Slovenije predstavljeni kot bratje, ki se jim še ni uspelo ostreji »tisočletne nemške nadvlade«. Avstrija pa kot nemška država po nacionalni usmeritvi. Zaradi zgodovinskih razlogov so bili »nemški« Avstrijci razglašeni za usodnega nasprotnika slovenskega naroda, kar je z napadom Hitlerjeve Nemčije na jugoslovansko Slovenijo in s pomembnim deležem Avstrijcev v okupacijskem režimu med drugo svetovno vojno doseglo svoj vrh. Po koncu vojnih grozot in leta 1955 sklenjeni državni pogodbi o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije (ADP) so odprava obvezne dvojezične šole na južnem Koroškem leta 1958, »vojna proti krajevnim napisom – Ortstafelsturm« leta 1972 ter popis posebne vrste leta 1976 nadaljevali in vzdrževali nezaupanje Slovencev na obeh straneh Karavank.

Za boljše razumevanje je potreben kratek pogled na vprašanje nemške narodne skupnosti v takratni »banovinski« Sloveniji. Kljub temu namreč, da so bili Nemci v Sloveniji zelo dobro organizirani in gospodarsko močni, so v novi južnoslovanski državi doživeli redukcijo družbenega statusa. K zaostrovanju nemškega vprašanja med obema svetovnjima vojnama je prispevala še kopicca historičnih izkušenj v mednarodnih odnosih: nerešeno slovensko narodno vprašanje, usoda koroških Slovencev, reminiscence na narodnostne boje v stari Avstriji, nezadovoljstvo slovenskih Nemcev spriču izgube politične oblasti, njihova gospodarska moč in aspiracije za revizijo meje ter posledično močna naciifikacija itd. Vse to je ustvarjalo ozračje stalnih napetosti okrog manjšinskih vprašanj na področju notranje in zunanje politike med državama.

Pomen Koroške/Korotana v slovenski zgodovini, njenih lepot in tragičnosti izgube koroških Slovencev za matično državo, ki še vedno trpijo pod »tisočletnim nemškim jarmom«, opisujejo številna dela slovenskih avtorjev. Kot primer za razumevanje t. i. globoke kulture in posledično odnosov med državama bom navedel del uvodnih besed koroškega Slovenca, dr. Franca Sušnika, slovenskega literata, pedagoga, zgodovinarja in publicista na ustanovnem občnem zboru koroških poblebiscitnih beguncev oktobra 1928 v Celju:

Mi smo zgodovinska generacija. Opirali smo tisočletna vrata pri Pliberku in Področci in so se za nami zopet zaprla. Razsejali smo se po svobodni domovini in smo kakor strahovi med živimi. Kakor luči, zrasle iz Podjune, iz Roža in Ziljske doline ... kakor luči za stezice, ki so včasih bile. In naše stezice kažejo v skrite vasi pod Peco in Obirjem, v rožne domove ob Dravi in Zilji. Mi smo prvi in poslednji: koroških beguncev ne bo več ...

Čas po plebiscitu

S prehodom v prvo avstrijsko republiko se je spremenil dejanski pa tudi pravni položaj manjšin na ozemlju Avstrije. Začela je veljati vrsta manjšinskih določil senžermenske mirovne pogodbe, ki so bila sicer pod nadzorstvom takratnega Društva narodov, katerih uresničevanje pa je bilo skromno, restriktivno, po anšlusu 1938 pa večinoma odpravljeno. S plebiscitom sta bila povezana uvedba nemščine kot izključnega državnega jezika in izrinjanje slovenščine iz javnega življenja. Dopusčale in spodbujale so se nacionalistične organizacije, ki so temeljile na protislovenskem delovanju. Na slavnostni seji koroškega deželnega zbora 25. novembra 1920 so pozabili večino predplebiscitnih obljub.

Poleg številnih razlogov, ki so prispevali k slovenskemu porazu na plebiscitu, je treba posebej omeniti slavnostno soglasno izjavo koroškega deželnega zbora 28. septembra 1920, da hočeta Koroška in Avstrija slovenskim rojakom »za vse čase« zavarovati njihov jezikovni narodni značaj ter skrbeti za njihov duhovni in gospodarski razcvet enako kot pri nemških prebivalcih dežele. Deželni upravitelj dr. Arthur Lemisch je dva meseca po-

zneje že odkrito napovedal hitro germanizacijo koroških Slovencev, ki naj bi se izvedla v dobi enega človeškega življenja. Poudaril je, da tega ne bodo zmogle storiti oblasti in vlade, temveč da bodo morali pri tem »zdravljenju« sodelovati dom, šola in cerkev. Germanizacija je tako na Koroškem dokončno dobila domovinsko pravico in z nekaj izjemami paradigmo bodočega odnosa med narodoma v deželi, ki ga je vse do leta 2010 vodil koroški Heimatiendienst (oz. Heimatbund, ki je bil z osebno povezanostjo prisoten v deželni vladi med obema vojnama).

Posledice sprostivne »domovinskih čustev« po plebiscitu so pomenile preganjanja, nasilstva in odrekanje življenjske eksistence narodno zavednim koroškim Slovencem in v poblebiscitnih dneh povzročile umik koroško-slovenske svetne in laične inteligence v osrednjo Slovenijo. Koroški Slovenci so postali nezaželen in sumljiv subjekt dežele Koroške, ki mu je bil nasproti neprestan »obrambni boj«, če se je opredeljeval kot zavedni del narodnega telesa Slovencev. Nemško nacionalne organizacije so imele predvsem v dvajsetih letih vsak slovenski kulturni, gospodarski in politični napor za izraz državi in deželi sovražno dejanje ter ga označevale kot iredentističen pojav. Dejstvo je, da koroška deželna politika vse do nedavnega ni zmogla preseči praznovanja plebiscita kot »zmage v nemški noči«, kot vira razdvajanja in spodbujanja narodne nestrpnosti na Koroškem ter ugotovitve, da sta bili glede na značaj plebiscita obe plebiscitni strani legitimni in legalni v svojih zahtevah in naporih. Avstrijska deželna politika je menila, da se je z rezultatom plebiscita narodna skupnost ne samo politično priključila državi Avstriji, temveč da je s tem priznala narodno podrejenost in končno utopitev v »nemškem morju«.

Koroška deželna vlada je opozarjanje slovenskih časnikov na zatiranje koroških Slovencev, na strukturalno germanizacijo in raznovrstno pomoč, ki so jo organizirali koroški begunci v matični Sloveniji za svoje rojake na Koroškem, pojmovala kot netenje narodne mrznje, nacionalni fanatizem in zastrupljanje javnega mnenja. Koroški deželni predsednik je 21. marca 1921 v razpravi v deželnem zboru opozoril na delovanje koroških Slovencev – političnih emigrantov v osrednji Sloveniji. Obtožil je emigrante, da skušajo s pomočniki na Koroškem ustvariti »na jug usmerjeno tredo in pripraviti nov napad na enotnost Koroške«.

Koroški Slovenci so zaradi navedenih razlogov po plebiscitu le počasi obnovili svoje politično in kulturno življenje. V naporih za doseg kulturne avtonomije na osnovi reciprocitete so se povezovali z Nemci v Sloveniji, imeli dva poslance v deželnem zboru v Celovcu ter bili soočeni z okrepljeno protislovensko dejavnostjo, kot je bilo npr. načrtno naseljevanje nemških naseljencev na območju južne Koroške. Dodatno je njihovo narodno zavest načelnjala t. i. »vindišarska teorija«, ki je delila Slovence na »Nemcem prijazne« vindišarje in »nacionalne« Slovence, torej tiste, ki želijo ohraniti narodno pripadnost.

Za celotno obdobje med obema vojnama velja, da so stike med Slovenci na obeh straneh Karavank zaznamovale številne sorodstvene vezi, da je bila »koroška bol« poblebiscitnih beguncev zaradi tega še živa in da je občutek zgodovinske ogoljufanosti zaradi izgubljene »vsiljenega plebiscita« delil pravzaprav vse slovenski narod. Časopisi so o zamejstvu še pisali v dramatičnem tonu in na prvih straneh. Slovenska oz. jugoslovanska diplomacija in strankarska politika pa je že poznala taktiziranje, popuščanje avstrijskim oblastem in npr. celo oblastne prepovedi spominskih slovesnosti ob 10. obletnici plebiscita. Brez dvoma je iredentistično razmišljanje obstajalo v slovenski javnosti, želja po popravni »zgodovinske krivice« je bila močna.

Koroški Slovenci – begunci po plebiscitu 1920

Po plebiscitu 1920 je skupaj s slovenskim učitelstvom, uradništvom in orožništvom z glasovalnega območja ali postopoma v naslednjih mesecih zaradi odkritega protislovenskega pritiska – v veliko manjši meri pa zaradi boljših zaposlitvenih in življenjskih možnosti – Koroško zapustilo med dva in tri tisoč Slovencev. »Eksodus« slovenskih duhovnikov, učiteljev, profesorjev, zdravnikov, živnozdravnikov, pravnikov različnih poklicev in uradnikov – torej skoraj vse intelektualne elite – označuje slovenska historična literatura kot najtežji poblebiscitni udarec za koroške Slovence.

Za reševanje svojih eksistenčnih vprašanj, za ohranjanje medsebojnih stikov, za spodbujanje različnih oblik podpore ter vsakovrstne pomoči slovenski manjšini v Avstriji so se koroški prebežniki kmalu po preselitvi začeli zbirati v begunjskih združenjih in stalnih »koroških omizjih«, ki so nekatera imela tradicijo še iz Koroške (npr. iz Beljaka in Celovca). Koroški Slovenci so povečini doživeli pozitiven sprejem svojih rojakov v Sloveniji in so se aktivno vključili v družbeno in kulturno življenje nove domovine.

Med Korošci, ki so nato med obema vojnama v jugoslovanski Sloveniji opravljali vidne javne funkcije, so bili člani beograjskega parlamenta Franc Grafenauer, Anton Brandner in dr. Franc Schaubach (tudi veliki župan ma-

riborske oblasti), ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman, prošt Gregor Einspieler, kanonik dr. Janko Arnejc in več drugih cerkvenih dostojanstvenikov, profesorji nove ljubljanske univerze dr. Radoslav Kušej (tudi rektor ljubljanske univerze), dr. Fran Eller, dr. Albin Ogris in dr. Lambert Ehrlich, literarni zgodovinar dr. Ivan Grafenauer, dr. Franc Mišič (Mischič) in več drugih šolnikov (npr. Janko Černut, Rudolf Galob, Rudolf Mencin, Ivan Pilgram, Ludvik Primožič, Jože Serajnik, Karel Doberšek itd.), botaničarka dr. Angela Diskertnik na Koroškem nezaželen slovenska doktorica naravoslovja, ter nekaj uglednih zdravnikov (dr. Joško Erat, dr. Josip Hebein, dr. Zvonko Janežič, dr. Vinko Hudelist, dr. Jakob Rebernik, dr. Jože Volbank itd.).

Še zlasti moram omeniti pravnike, ki so med plebiscitom in po njem zaključevali študij; večina med njimi je po plebiscitu kariero nadaljevala v Jugoslaviji, kjer so zasedali sodniška, odvetniška in inšpektorska mesta. Omenil bi državnega pravnika (tožilca) in sodnika dr. Julija Felaherja, dr. Luka Kravino, državnega pravnika, sodnika in inšpektorja dr. Zdravka Wiegela, sodnika dr. Ožbalta Ilavnika, sodnika dr. Gregorja Wieserja, dr. Blaža Rajhmana in več drugih pravnikov različnih poklicev (npr. dr. Robert Kramberger, dr. Ivan Likar, dr. Lovro Lipic, dr. Ferdo Miler, dr. Anton Urbanc itd.). Naj omenim še nekaj upravnih delavcev, nameščencev in podjetnikov, ki so imeli vidnejšo vlogo: France Uršič, Tone

Deželni upravitelj dr. Arthur Lemisch je napovedal hitro germanizacijo koroških Slovencev, ki naj bi se izvedla v dobi enega človeškega življenja. Poudaril je, da tega ne bodo zmogle storiti oblasti in vlade, temveč da bodo morali pri tem »zdravljenju« sodelovati dom, šola in cerkev.

Precej je bilo tudi Nekorošcev, ki so si pred vojno ime ustvarili na Koroškem, po njej pa so jo morali zapustiti: dr. Janko Brejc (predsednik slovenske narodne vlade), Franc Smodej, dr. Valentin Rožič, Franc Ksaver Meško in drugi.

Prelomnico v organiziranem delovanju koroških Slovencev v jugoslovanski Sloveniji pomeni kongres slovenskih koroških emigrantov 14. oktobra 1928 v Celju. Določene so bile smernice društva, ki je dobilo naziv Klub koroških Slovencev. Slovenska koroška emigracija se je sklenila posvetiti predvsem dvema nalogama: »podpiranju kulturnih teženj Slovencev na Koroškem in propagandi za slovensko Koroško«. Kot namen kluba so opredelili še študij manjšinskega vprašanja, vzdrževanje zveze med koroškimi emigranti v Jugoslaviji in Korošci, bivajočimi zunaj meja Jugoslavije, in kakorkoli delati za kulturno vzajemnost med Slovenci na obeh straneh Karavank. Med ustanovitelji so imeli vodilno vlogo dolgoletni klubski predsednik dr. Julij Felaher ter Anton Brandner, Ivan Hochmüller, Anton Müller, dr. Zvonko Janežič, France Uršič, Franc Štaudeker, dr. Anton Urbanc in drugi. Sedež kluba ali osrednji odbor je bil v Ljubljani, ustanovljeni pa so bili še pododbori v Mariboru, Celju, Trbovljah, na Jesenicah, Prevaljah, kasneje še v Dravogradu, na Jezerskem, Ravnah, v Zagrebu in Beogradu.

Kluba v Ljubljani in Mariboru delujeta še danes. Pomen in vloga posrednika na mnogih področjih družbenega življenja med ko-

● Koroški Slovenci, poblebiscitni begunci, na ustanovnem zboru Kluba koroških Slovencev 14. oktobra 1928 v Celju. Foto arhiv Kluba koroških Slovencev

roškimi Slovenci in matično Slovenijo, ki sta jo imela in imata Kluba koroških Slovencev v Ljubljani in Mariboru, kažeta na čezmejno delovanje civilne družbe pri ohranjanju narodne zavesti slovenske skupnosti v Avstriji in slovenskega kulturnega prostora v zamejstvu. Dialog, poznavanje kulture sosednjih narodov, skupno čezmejno sodelovanje s ciljem po uspešnem, dolgotrajnem, trajnostnem razvoju in mirnem sodelovanju pa bi moral biti v teh negotovih časih politični imperativ.

Siromašenje
Neposredna posledica izgubljenega plebiscita je bil že omenjeni »eksodus« med dva in tri tisoč koroških Slovencev, ki so postali v deželi Koroški nezaželeni, ker so se v plebiscitnih bojih oz. pri politični agitaciji aktivno izpostavili za Kraljevino SHS. Njihova življenjska eksistenca je bila na Koroškem onemogočena ali vsaj zelo otežena. Posledično je za južno Koroško »odliv« nekaj tisoč ljudi pomenil etnično siromašenje slovenskega dela Koroške in za celotno Koroško izgubo izobraženega »človeškega kapitala«. ●

Dr. Danijel Grafenauer, inštitut za narodnostna vprašanja